

PEREGRINAXE A SANTIAGO E AS ROMARÍAS DE GALICIA. LENDAS E TRADICIÓNS

Antonio Fraguas Fraguas
Consello da Cultura Galega

A persoa que ía a Santiago tiña, desde moi antigo, a cuncha da vieira como símbolo emblemático. As lendas relixiosas e as razóns mitolóxicas outórganlle á cuncha un singular valor. A lenda conta que un príncipe portugués paseaba a cabalo pola beira do océano e, sen ningún motivo, desbocouse o cabalo no intre en que pasaba o barco que traía os restos do Apóstolo morto para Compostela. Sen poder deterse, cabalo e xinete foron parar ó mar. É seguro que afogarían se non fose porque o príncipe pediu axuda ó ceo, ó santo que protexía os navegantes que estaban naquelas augas; e xinete e cabalo saíron do mar cubertos de cunchas. Razón sobrada para conseguila categoría de peregrinar, e ademais ocupan en varios brasóns da nobreza. Isto era unha valiosa proba de ter estado en Compostela, onde un dos barrios era o dos Concheiros; con roupa fina ou tosca os peregrinos buscaban as cunchas para coser no sombreiro e na esclavina. Hoxe en día son poucos os que as traen penduradas nas dúas pezas.

A cuncha era un testemuño da estada en Compostela e os pillabáns do Camiño traficaban con elas; este negocio xa comezaba dende a entrada en Santiago.

Debemos lembrar que os peregrinos que viñan de Francia pasaban polos lugares da *Chanson de Roland*. O lugar de Valcarlos, onde estaba Carlomagno co seu exército entre tanto se celebraba a batalla de Roncesvalles, lembro a Crux Caroli e o penedo cortado polo golpe da espada, sen romper esta. No lugar de Blaye está o sartego de Roland e o de Alda, a súa prometida. Tamén é neste mesmo sitio onde din que está depositado na basílica de San Román o Olifante, o famoso corno; mais na *Chanson de Roland* dise que o depositou sobre o altar do Varón San Severino. O Olifante era de marfil, estaba partido e ateigado de ouro e de moedas.

Con todo, quizais unha das lendas máis curiosas que amosan un gran milagre é a de Santo Domingo de la Calzada, onde cantou unha galiña despois de asada. Polo menos así é como conta os feitos este refrán tipográfico e milagreiro. Debemos resumilos feitos. Un matrimonio francés ou alemán e mailo fillo, un mozo guapo e simpático, hospedáronse nunha pensión, e a filla dos pousadeiros quería que pasasen a noite xuntos. O rapaz negouse, e ela para vingarse meteulle no macuto unha copa de prata. Cando xa marchaban os peregrinos a rapaza denunciou a falta do vaso. Descuberto no macuto do mozo, prendérono por ladrón. Xulgouno un tribunal e condenouno a

morrer aforcado no outeiro do lugar. Os pais seguiron o Camiño a Compostela e á volta foron ve-lo cadáver do fillo; como aínda estaba vivo pedíronlle clemencia ó xuíz, que os recibe no momento en que lle serven unha galiña ben asada. O xuíz negoulles toda posibilidade de vida, pero como os pais insisten, aquel respondeulles solemne-mente que «crerei semellante milagre cando cante a galiña que vou comer». E de golpe a galiña botouse a cantar.

O mozo fora atendido polo Santo Apóstolo, e o viaxeiro Manier conta que aínda se pode ve-la camisa do aforcado e un anaco da forza que estaba colocada sobre un saliente que había sobre a fiestra.

Cambian as galiñas e mailo galo cada sete anos e durante o inverno bótanas para un campaiño soleado. Cando pasan franceses ou polacos enfádanse porque non están no poleiro eclesial, non se poden achegar para botarlles faragullas de pan ou pasarllo para o medio cada un co seu caxato. Se comen o pan é bo sinal, han de ir e volver sen ningún problema, pero se se negan a comelo, malo, porque poden morrer polo camiño.

Era difícil chegar á igrexa de San Xoán de Ortega, un santo traballador e un grande intercesor para que un matrimonio fose quen de ter un fillo, un homiño, cando xa eran varias mulleres na nova familia. A xente confiaba no milagre porque cando abriran o sartego saía un enxame de abellas brancas e a xente cría que eran as almas dos meniños que rodeaban o santo. A Raíña foi onda o santo e naceu un neno; aquela obsequiou ó santo cunha fermosa capela.

Pasamos un tanto de fuxida e chegamos á igrexa do Cebreiro, na entrada de Galicia, onde atopámo-lo milagre máis grande, o SANTO GRAAL. Era un día de neve, un frade celebraba a misa e aínda non chegara ninguén para escoitala; despois da consagración un veciño de Barxa Maior ó entrar pola porta sacudiu a neve dos zocos. O celebrante revirou a cabeza para ver quen se achegaba e pensou, case en voz alta: vaia que con semellante día vir a aquí, total para ver un anaco de pan e un grolo de viño. Cando volveu a cara observou con asombro que o pan era carne e o viño sangue que saía a cachón fóra do cáliz e tivo que collela cos corporais. Contan que a imaxe da Virxe que estaba no centro do retablo inclinou a cabeza en sinal de adoración. Tamén conta a xente que os dous que tal viron morreron de contado e que están soterrados no lado dereito da igrexa, nun sitio onde non se ven. As reformas da igrexa descubriron os enterramentos no lugar sinalado. O Santo Graal gárdase en casulas que mandou face-la raíña dona Isabel a Católica. Tódolos anos se celebra unha romaría, polo mes de setembro, para rememora-la historia que aconteceu hai séculos.

Imos falar agora da peregrinación dos cabaleiros de Picardía. Comezaron o Camiño e xuramentáronse, todos menos un, para valerse durante toda a viaxe. Percorreron varias leguas de camiño sen ningún atranco pero un día enfermou un; durante varios días levárono no grupo, pero adiantaban moi pouco, en varios días a penas andaran o que correspondía a un día, e para poder andar máis leguas, acordan

deixa-lo enfermo, e queda coidándoo o que non se xuramentara. Ó pouco tempo, despois de pasaren unha aldea, o enfermo morreu. Están nun monte, onde non hai quen preste axuda; pero ó pouco tempo chegou un home a caballo. Detívose e preguntoulle que acontecera. Posto ó tanto de todo, díxolle que lle subise o morto e logo que montase nas ancas, detrás da súa sela. Andaron toda a noite sen preguntaren por camiño de ningún lugar. Coas primeiras luces do día detívose o xinete, baixaron o morto, e o xinete díxolle ó compañeiro que falase cos cóengos para que enterrasen o peregrino e que o resto dos compañeiros fixese penitencia para que Deus lles perdoase a súa falta. Naquel intre reconece que o cabaleiro era Santiago, mais non tivo tempo para falar porque desapareceu. O lugar no que estaban era o Monte do Gozo e o morto era o Home Santo. No lugar onde o pousaran ergueuse un milladoiro que sinalaba doadamente o lugar do Home Santo.

Agora podemos lembrar a Rusiuda, unha moza que, namorada de Almerico Canogio, ía casar con el. Por mor dunha grave doenza de seu pai, Almerico ofreceuse para ir a Santiago na procura da saúde para seu pai. Empeñeu a viaxe case sen protección. Un pretendente de Rusiuda, o conde Guarino, a quen ela nunca lle fixera caso, era un home celoso, que pretendía elimina-lo seu rival, e sae na súa procura, e Rusiuda sae tamén para defender a Almerico. Mais cando ela chegou á pousada Guarino acaba de matalo. Rusiuda seguiu o camiño levando consigo o cadáver de Almerico e quere gastar as súas riquezas aquí fundando un mosteiro. Busca como lugar aquel punto no que se pousé un bando de pombas. Ese lugar foi preto do río Sar e alí fundou o seu mosteiro, que sería ampliado máis tarde por Xelmírez; era Santa María de Canoxio.

Imos agora coas festas. Comezamos polá da Virxe da Peneda; celébrase en dúas ocasións: o luns de Pascua e o cinco de agosto, día da festividade das Neves. Está no bico dun monte, que no lugar da capela tivo un castro e a fortaleza de Castrizán. É o monte Viso, pertencente á parroquia de Santa María do Viso, no concello de Redondela. Á festa asiste moita xente de lonxe e caracterízase por ser onde se percorre máis camiño de xeonllos. Moita xente, principalmente as mulleres, comezan xusto despois de afastarse da estrada. A distancia é moita e non se dá feito dunha tirada, pódese facer en moitas etapas. Onde se erguen teñen que comezar de novo e por iso fan un sinal. Pode ser un pao calquera que se espeta na beira do camiño ou dúas pedras formando unha cruz, sexa cal sexa ninguén desfai o sinal. A maioría só percorre a subida do monte –que é bastante empinada, no último treito son escaleiras e ó subilas dan a volta arredor da capela– a non ser que leven moi feridos os xeonllos. Algunhas persoas tamén as baixan, que é moito máis difícil que subilas.

Á festa van moitos mariñeiros e algún tamén sobe de xeonllos. Nesta romaría moitos grupos facían o xantar ou levaban a comida feita da casa. Despediremos este santuario coa cantiga de gabanza do lugar xeográfico, deixando constancia de que a fortaleza pertenceu ó arcebispo de Santiago e que foi conquistada por Pedro Madruga

de Soutomaior, despois de rubir polas defensas moitas noites de temporal para aseguralo lugar da conquista.

Miña Virxe da Peneda
tan altiña se foi pór,
dálle o aire, dálle o vento,
dálle o sol todo ó redor.

Se a Peneda está feita, cómpre falar da máis curiosa: San Andrés de Teixido. Podemos falar coa crenza de que hai que ir alí, por imposición do Noso Señor, para consolo de San Andrés, a quen o sitio o entristecía. Noso Señor ofreceulle a seguinte compañía: QUEDA AQUÍ ANDRÉS, QUE DE VIVOS OU DE MORTOS TODOS TE VIRÁN VER. A xente pensou que podía percorre-lo camiño en forma de animal, e por iso non matan nin un saltón, un sapo, un rato ou un lagarto. O pequeno lugar onde se ergue a igrexa está na beira do mar onde non hai praia, é o remate da serra da Capelada, que se achega ó mar sen mansedume de praias, a caída ó mar ten moita altura e a liña é perpendicular. O santuario pertence á parroquia de Santa María de Regoa. Preto do Santuario, indo cara ó mar, está a fonte de tres canos, polos que podes beber, e moitos levan unha garrafa para obsequiar ós familiares. Na beira dos camiños e preto do lugar están os amilladoiros onde cadaquén botaba a súa pedra e algunhas moreas foron utilizadas para a estrada. A xente vai ó santuario tódolos días do ano, a maioría deles en coche, son poucos os que van a pé.

De todos é coñecida esta sentenza:

A San Andrés de Teixido,
vai de morto
quen non foi de vivo.

E temos que contar como fan a viaxe moitos mortos. Despois de morrer unha persoa que tiña pensado ir e non tivo ocasión de facelo, é posible que os familiares noten algunha cousa rara na casa, algún golpe nocturno, e outros sinais. Entón fixan a data e a véspera de ir van ó cemiterio e sobre a sepultura ou diante do panteón dinlle: -«¡Fulano! Mañá imos a San Andrés». Van dous familiares e levan tres asentos, o do morto vai sempre libre e non o ocupa ninguén, aínda que vaia moita xente de pé. Se cambian de coche téñenlle que dicir: - «¡Fulano!, baixa», e guían para o outro coche. - «Vamos para o outro coche, sube». Cando están preto da igrexa mándano baixar e ir á igrexa. Rezan con el e logo saen da igrexa e van xantar. Levan comida para o morto pero como non ven comer danlla a un pobre do lugar. Regresan da mesma maneira e ó chegaren dinlle que baixe do coche, e van con el ata o cemiterio, e se pola mañá lle dixeron que ían a San Andrés, agora despídense dicíndolle que queda no

cemiterio. Hai veces que cando fan esta misteriosa viaxe deixan a porta do nicho ou do panteón quitada e vólvena colocar no sitio á volta.

Polas festas de San Andrés, a finais do mes de novembro, venden os ramos de San Andrés que beicen na misa solemne. No ramo vai sempre a herba de namorar, que se garda ben gardada, e pode que leve xuncos, agora xa non fan falla. A estes chámanlles herbas de ben parir, polas propiedades que teñen para axudar durante o parto. Hoxe en día paren no sanatorio ou no hospital. A cantiga asegura que está ben gardada a herba de namorar:

A herba de namorar
a herba namoradeira,
a herba de namorar
lévocha na faltriqueira.

Como nota humorística Castelao detalla o diálogo dos esqueletos nun cemiterio na obra *Un ollo de vidro*:

«Hoxe meu pai cun lagarto apreixado nas mans, faloume deste xeito:
- Teño de ir ó Santo Andrés de Teixido para cumprir unha oferta que fixen e non cumprín en vida. A miña alma ten de encarnar neste lagarto e moito tempo tardarei en voltar. Recomendóche que teñas conta da miña cova e que de vez en cando botes unha ollada ó meu esqueleto, pois teño un veciño coxo e pode roubarme unha perna».

Á Vía Láctea en moitos lugares chámanlle o *Camiño de San Andrés*; e veciñas que fixeron a romaxe a pé a San Andrés contan que de noite no ceo tamén remataba xusto enriba da capela. Unha delas mentres rezaban diante do altar díxolle á miña tía, que foi quen mo contou a min: - «eu teño que volver». Mira para alí. Era un sapiño pequeno que saía de debaixo do retablo polo empedrado da Igrexa. Para ela o *sapiño* era unha chamada da alma dun familiar.

Tamén son moi interesantes e multitudinarias as festas dunha Santiña galega, Santa Mariña das Augas Santas. Naceu en Antioquía de Limia e como quedou orfa moi axiña, criouna unha muller humilde, moi relixiosa. Traballaba en Armeá coidando o gando e sentaba nos ocos dos penedos. Moitos destes ocos teñen auga da choiva ou da neve, e moita xente, o día da romaría, e tamén outros días, lévaa para sanda-las doenzas dos ollos e dos oídos.

O romano que mandaba e que exercía a xefatura daquela terra detívose un día abraiado pola fermosura da pastora, quixo levar consigo pero tiña que renegar da

súa relixión. Ela negouse e decidiu castigala. Cada vez poñíalle castigos máis grandes pero Mariña resistía todo; quixo matala pero salvouse de moitas penas e finalmente mandou que lle cortaran a cabeza. Realizada a execución, a cabeciña da mártir deu tres brincos e en cada sitio naceu unha fonte que nunca máis secou. Preto da igrexa hai unha pía megalítica que se chama o forno da Santa, alí é onde, segundo din, a queimaron. Foi usada para cremacións desde os celtas ata hoxe. O culto polos penedos e pola pía adiante indica que había un importante culto pagán que posteriormente foi cristianizado.

Esta romaría celébrase o 18 de xullo e xúntase moita xente de toda Galicia, Castela, León e Portugal. Sempre deixan unha gran cantidade de exvotos, o que amosa os milagres da Santa. Proba dos antigos cultos é tamén a subida dos pendóns ó Castro mentres o resto da procesión agarda que baixen. Esta espera faise ó pé da pía da Santa. Hai outros castros onde se celebraba unha función especial, por exemplo o castro de San Miguel de Carballedo en Cotobade, alá polo San Miguel das Uvas, no mes de setembro.

Visitémo-lo antigo mosteiro da Virxe da Franqueira, no concello da Cañiza, entre as vilas da Cañiza e Mondariz, na provincia de Pontevedra. Foi mosteiro dos Bernardos e aínda se conservan restos. O primeiro que debemos relatar é milagre de mouros. Estes prenderon un dos moitos soldados que ían para África e méterono nunha arca coa intención de engordalo e comelo. Por un buraco que tiña a tapa da arca, a inspección vía o engorde. Un día escoitou o que falaron, que se lle achegaba o día de matalo. Entón lembrouse da Virxe da Franqueira e pediulle que o salvase neste perigo tan grande. Pasou toda a noite e pola mañá cedo o mouro que estaba sempre de sentinela da arca oíu as campás que repenicaban a festa e viu unha paisaxe descoñecida. Asustado preguntoulle ó soldado: -¿En tu tierra hay cencerros? E o soldado respondeulle: -Sí, los hay. O mouro liberou o prisioneiro, quitouno da arca e díxolle: -Levántate cristiano que en tu tierra estamos. E comentan que engadiu: -No me hagas en tu tierra lo que yo te hice en la mía.

Nos momentos do perigo dos árabes deberon acocha-la imaxe da Virxe quizais ó pé da fonte, onde máis tarde se descubriu, e por iso se chamaba Nosa Señora da Fonte. É unha mostra da cristianización duns penedos ou da fonte. Agora escenifícase a loita de mouros e cristiáns, con versos de Cabanillas. A loita remata caendo ferido o mouro, que arrepenrido exclama:

¡Morto son! ¡Prega me valla
a túa Santa María!

O CRISTIANO

Mil anos, un detrás doutro
virá o teu corpo á vida
e no día da Franqueira,

por ordenación divina,
rachando o teu corazón
para enchelo de fe viva,
mil veces entrará a morte
abrindo a mesma ferida,
¡Ó cabo dos anos mil,
contados día por día,
fará en ti novo milagre
a Virxe Santa María
e vera-la túa alma
de culpa e de pecado limpa.

Na romaría pódese poxa-la vara de tanguelo gando e ordénase a solemne procesión. Amais da Virxe van pendóns, estandartes e imaxes acompañando a Padroa da Franqueira, que vai nun carro tirado por unha xugada con cobertoiras que lles cobren todo o corpo. Un familiar do oferente leva na cabeza un ataúde e mesmo algunha vez foi dentro unha persoa que sandou dunha grave doenza; por iso sei que unha moza cantaba a seguinte cantiga:

Virxen da Franqueira,
Virxe moi amada,
aquí lle traemos
a resucitada.

Esta procesión tan vistosa coas Virxes de toda a veciñanza, dálle unha clásica estampa que teñen outras romarías. Esta é a festa das *Pascuillas*. Dise que é a máis vistosa; a segunda celébrase o 8 de setembro; é máis de xente da costa, dos mariñeiros que no mar andan perdidos.

É preciso menciona-la festa chamada das Mortallas, a Festa do Nazareno da Pobra do Deán, unha vila con moita historia e cunha gran devoción polo Nazareno. A procesión celébrase o terceiro domingo de setembro e non sabemos cando comezou este culto, pero o que si sabemos é a orixe da procesión dos ataúdes. No século XV era rexedor da Pobra don Xoán de Liñares, cargo concedido polo deán de Santiago, sempre presidía as festas. Un ano enfermou de gravidade, todos pensaban que ía morrer e fixéronlle unha mortalla con caixón e hábito. A historia conta que daquela estaban presos catro ladróns que roubaran no Camiño de Santiago, sentenciados a morte polos seus delitos. O rexedor pediulle ó Nazareno que o sandase da grave doenza. Como lle cumpríu o desexo, o Rexedor Liñares informado do caixón, do hábito e dos catro presos, cando ía saí-la procesión mandou baixa-lo caixón e o hábito, e vi-los catro presos. Díxolles que colleran o ataúde, puxo o hábito, colleu un cirio aceso e púxose detrás

do caixón para anda-lo percorrido. Veláí a orixe da Procesión que na actualidade compoñen máis de vinte e cinco mil persoas. Nalgunha ocasión chegaron a ser cen ataúdes, hoxe en día os ataúdes son menos pero hai a mesma xente ou incluso máis. Hai meniños, mozas, mozos e persoas maiores. Unha vez rematada a procesión os ataúdes volven para o seu sitio e alí quedan para vender.

Na festa do Santo Cristo de Xende había moitos ataúdes. Lembrámo-los romeiros que noutros tempos ían para a procesión cos hábitos e os farois acesos. Na procesión levaban os ataúdes e os carpinteiros ían á procesión naquela época, hai oitenta anos, para veren os modernos ataúdes. En San Paulo de Xende, no concello da Lama, celébrase a festa o Domingo da Trindade.

Tamén hai algún ataúde na romaría dos Milagres de Amil, o seu padrón é Santo Amedio, no concello de Moraña. Celébrase a festa o primeiro domingo despois do oito de setembro. Pasan toda a noite na carballeira. Hai moitos anos era unha festa na que as nais agradecían que os mozos saísen ben das quintas. No cancionero aparece a voz da Virxe agradecendo os traballos feitos:

Miña Virxe dos Milagros
funlle varre-la capilla,
Ela díxome de lonxe
moitas gracias, miña filla.

As festas do Corpiño son para as persoas con grandes crises nerviosas, pero desde a Guerra Civil converteuse no santuario de pedir protección para as milicias e para os destinos. Dos tempos da guerra queda esta cantiga:

¡Viva a Virxe do Corpiño!
orgullo da nosa terra,
que librou a moitos quintos
da dura morte na guerra.

Para rematar temos que falar da romaría de Santa Marta de Ribarteme na parroquia de San Xosé de Ribarteme, no concello das Neves. É a romaría máis interesante de toda Galicia; principalmente os mozos e mozas e mailos meniños e meniñas que tiveron unha doenza ofrécense para asistiren á misa na capela. O día da festa, o 29 de xullo, levan a caixa e van coa persoa que sandou e os amigos. No lugar de costume pousan o ataúde, o que sandou métese dentro, e comeza a subida. No campanario sempre hai rapaces e cando ven subi-lo ataúde tocan a defunto. Hai momentos en que coincide o toque da campá con toque de música ou gaita, é dicir, tocata da banda de música ou tocata de gaita. Xa na igrexa, rezan moitas oracións, e un coro improvisado, ou un grupo ó que lle pagou o que vai dentro do ataúde, canta mentres tanto. Na

procesión a caixa libre vai diante da persoa ofrecida cunha gran vela na man. Velai unha mostra dalgunhas das cantigas:

Virxe Santa Marta,
estrela do norte,
que lle deu a vida
ó que estivo á morte.
Virxe Santa Marta,
estrela brillante
quen fixo a promesa
levámolo diante

Virxe Santa Marta
sol do medio día,
a resucitada
vén na compañía.
Virxe Santa Marta
santiña Querida
que na hora da morte
nos volviche á vida.

Para rematar imos contar unha curiosa lenda da catedral de Santiago relacionada co Pórtico da Gloria. Cóntanola o viaxeiro francés Guillermo Manier, un xastre de profesión aínda moi mozo, natural de Carlepont. Naceu o 17 de xullo do 1704, comezou a viaxe no 1726, con tan só 22 anos, en compañía duns amigos. Era amigo do bispo de Noyon, un home moi culto, que tiña unha casa de campo en Carlepont.

Conta, do seguinte xeito, que a xente pon os cinco dedos marcados pola man do Noso Señor: «No centro do extremo da igrexa hai unha pilastra de mármore branco, sobre a que están as marcas, as profundas pegadas, dos cinco dedos dunha man do Noso Señor de cando cambiaron a igrexa, porque noutro tempo o altar maior estaba ó sol levante. As profundas marcas dos cinco dedos están moldeadas como se fose pasta».

A lenda contáranla dicindo que entrou Noso Señor pola porta do nacente e ó velo altar orientado para ese lado, sen máis, colleu, deulle a volta e deixouno orientado para o poñente. E ó chegar ó Pórtico da Gloria, que tamén estaba orientado para o nacente, colleu a columna coa man e deulle à volta ó Pórtico, deixando a marca dos dedos nos ocos. Desde aquela a xente mete os seus nos buracos e reza.

Cando entren na catedral, independentemente da súa crenza, considérense un peregrino e a lenda segue. O mestre Mateo está mirando para o altar. Tamén lle poden dar uns golpes máis ben pequenos, coa cabeza, á figura do Santo dos Croques.